

Uppsala universitet
Institutionen för biologisk grundutbildning
Carl von Linné, 5 p
Sommarkurs 2003

Christina Larsson

Linné om te
teimport, tedrickande och inhemska alternativ

Inledning och avgränsning

I denna essä tar jag fasta på den motsägelsefulla hållning till te som kommer till ytan i många texter av och om Carl von Linné. Hans komplicerade relation till denna planta och dryck följer honom genom livet. I ena stunden betonar han teets negativa effekter och föreslår allehanda substitut, för att sedan tvärt växla till ohämmad entusiasm inför möjligheten att odla te i Sverige. Jag skulle vilja påstå att Linnés inställning till te är något dualistisk, och kommer i denna korta skrift att försöka lyfta fram och visa detta. Jag kommer även att titta något på bakgrunden till denna inställning, samt de förslag till inhemska substitut som Linné förespråkade för att begränsa den ur tidens nationalekonomiska tankar så skadliga teimporten. Däremot avstår jag från en mera detaljerad redogörelse för Linnés försök till en egen teodling, då dessa i sig inte är mitt primära intresse.

En svensk teodling

Något som kanske är allmänt känt för de som är intresserade av Linné och hans tid var hans idoga försök att få teplantan förd till Sverige för att sedan kultivera den här. Linné hyste förhoppningen att koloniala växter skulle kunna acklimatiseras till det nordiska klimatet. Given envishet och tålmod skulle det alltså vara fullt möjligt att odla te i Sverige. I uppsatsen *Anmärkningar om thée och théedrickandet*, där han i övrigt beskriver teets negativa effekter, utbrister han i ett entusiastiskt ”Låtom oss skaffa Thée-trädet ifrån China hit! Här är samma jord, samma Sol, samma vatn, samma lufft”.¹ Efter flertalet misslyckade försök av lärjungar och andra att föra tefrön och plantor till Sverige fick Linné slutligen levande plantor år 1763. Ett par av dessa överlevde under en tid, men förtvinade så småningom och dog.² Man kan anta att Linné, om än motvilligt, slutligen tvingades att inse att te aldrig skulle växa här.

Nationalekonomiskt tänkande i tiden

Under 1700-talet var importen av lyxvaror som porslin, siden och te från Asien stor. Däremot var det få varor som Kina och Japan ville köpa av de europeiska länderna. De asiatiska varorna betalades istället med silver från Europas kolonier i Sydamerika. Sverige deltog i denna handel via Ostindiska kompaniet. Linné befarade att detta utbyte av det värdefulla silvret mot lyxvaror från Asien hotade den europeiska och den svenska ekonomin, och förespråkade därför en nationalekonomisk strategi ämnad att göra Sverige mer självförsörjande och mindre beroende av utrikeshandel. Som en del av detta program att begränsa importen från Asien försökte han tämja exotiska växter att frodas i Sverige. På så sätt skulle man ”återskapa” en del av de koloniala

¹ Linné, Carl von, 1963, *Anmärkningar om thée och théedrickandet*, s. 32.

² Drake, Gustaf, 1927, ”Linnés försök till en inhemsk teodling”, passim.

välden ekonomiskt inom landets gränser. Alternativet var att göra de importerade lyxvarorna onödiga genom att hitta inhemska alternativ.³ I sina försök att förmå folk att avstå från te och att acceptera mindre populära substitut, vädjade Linné också till befolkningens förnuft genom att predika teets onda för såväl statens finanser som kroppens hälsa. I avhandlingen *Potus theae* ger han uttryck för följande tankar:

Det är roande att tänka på att europeerna, de klokaste bland alla, erövra de avlägsnaste trakter i Amerika, därstädes med största möda utgräva det kostbara silvret, under största fara hemforsla det till Europa och slutligen med icke mindre fara föra det till en annan del av jorden, till Ostindien, endast för att hämta bladen av en viss buske.⁴

Övertygelsen om européens intellektuella överlägsenhet var nog gängse under 1700-talet och överraskar föga. Däremot tycks Linné vilja utmana sina läsare med den förtäckta frågan: är européerna verkligen så kloka om de slumpar bort sina rikedomar endast för en buskes skull?

Modenycker och utländska seder

Som vetenskapsman hade Linné säkerligen ett självklart intresse för det utländska och exotiska. Däremot gissar jag utifrån de texter jag har läst att han inte hade mycket till övers för de kontinentala, främst franska, seder som var på modet. I hans ögon styrdes modet av kvinnors nycker och stod i motsats till förnuftet. Modet tog ingen hänsyn vare sig till rikets finanser eller kroppens välbefinnande. Teet var en modedryck.

I *Potus coffeae* beskriver Linné hur kaffet kom till Sverige med resande som återvände från Frankrike, och hur befolkningen sedan blev infekterad med denna vana, som med andra utländska seder.⁵ Man kan anta att han tänkte likadant om te. I *Anmärkingar om thée och thée-drickandet* pekar Linné särskilt ut kvinnorna som ansvariga för spridandet av kontinentala seder då de är styrda av modet. Om just kvinnor och mode säger han här att även om

man finge det som wore långt nyttigare; så är dock modet det, som inga förnuftige skiäl kunna mästra. Nog kan man uptänka så commode, warma och behaglige kläder, som våra Fruntimmer nu bruka; men därför skulle intet våra Fruntimmer lemna de nu brukelige. Hwad behöfwet man fåfängt söka et annat, emot wanen och emot modet.⁶

Något uppgivet hävdar han att förnuftet inte har någon makt över kvinnor och modet. Redan här verkar han verkar han alltså inse det fåfänga i att förmå svenskarna att ge upp det kinesiska teet, och

³ Koerner, Lisbet, 1999, *Linnaeus: Nature and Nation*, s. 5ff, 135 ff.

⁴ Linné, Carl von, 1939, "Linnés avhandling potus theae 1765", s. 36; Linné, Carl von, 1978, *Carl Linnaei västgöta resa: på rikens höglovliga ständers befallning förättad år 1746*, s. 166.

⁵ Koerner, 1999, s. 130.

⁶ Linné, 1963, s. 30 ff.

när han sedan utbrister i sitt ”Låtom oss skaffa Théé-trädet ifrån China hit!” (se ovan) är det för att det är bättre att själv kontrollera kostnaderna för denna nyck.

Det skadliga teet

Att framhålla teets negativa effekter var också ett sätt att försöka begränsa importen. I ovan nämnda uppsats *Anmärkingar om théé och théé-drickandet* lyfter Linné fram ”Holländske qwinfolken” som ett avskräckande exempel då de ”efter sit myckna Théé-drickande, hafwa lösare hull och blekare ansichte”. Han hänvisar också till Hippokrates kommentar om varma drycker, vilka ”gör kiöttet i kroppen löst, nerverna slappa, hufwudet dummt, och kroppen matt”, och fortsätter sedan lite längre fram med:

Efter som Théet förswagar nerverne och hiernan, hwilket sielfwa Chineserne tilstå; så är icke underligt, at Théé länge och mycket brukadt, gör en darr händt; hälst där det skall drickas med hett watn. Så medgifwa ock Chineserne sielfwa, at Théé drickandet skadar i ögon-passioner och colique.⁷

Särskilt i *Potus theae* beskriver Linné också en del bra egenskaper som teet anses ha. Kanske är han här något välvilligare inställd just för att han vid denna tidpunkt hyser faktiskt hopp om att lyckas med sin inhemska teodling. Bland annat nämner han att teet släcker törsten, driver urin, renar blodet och njurarna, lindrar sömnhet och är nyttigt vid febrar. Samtidigt varnar han för ett rikligt intag av varma drycker, vilket kan göra en torr och kraftlös och skadar tänderna. Lärjungen Pehr Kalms studier av de ”nordamerikanska vildarne” lyfts också fram som belägg för att teet kan orsaka försvagad mage och svårare barnsbörd.⁸

Inhemska substitut

Som jag redan har nämnt ovan var inhemska substitut en metod som prövades för att komma tillrätta med handelsbalansen. På förslag av Sparsamhets Commissionen ”Til hämmande af then öfwerflödiga Consumptionen på Thé och Coffé här i landet” befallde Kungl. Maj:t Collegium Medicum att man via tryck skulle sprida namn på de svenska växter som var hälsosamma, inte smakade obehagligt, och som kunde nyttjas istället för kaffe och te.⁹

Linnés ”egen” blomma *Linnaea Borealis*, är den växt som han själv främst förespråkade som tesubstitut. Om denna sa han att den var en allmän växt vars blad alla som vill kan samla till te, och att ”Ingen svensk växt är ännu funnen tjänligare till te; ty des runde blader giva en god smak, och därtill rensa blodet framför alla andra växter, så att ännu intet säkrare medel är emot torrverk, gikt

⁷ Linné, 1963, s. 24 ff; Drake, 1927, s.69 f.

⁸ Linné, 1939, s. 34 f.

⁹ Drake, 1927, s. 80.

och flussar.”¹⁰ 1740 introducerade han en dryck bryggd av denna växt under benämningen ”Lapp te”. Man kan gissa att han genom detta namn avsåg att drycken skulle uppfattas som naturlig och hälsosam. Dock lanserades teet även under namnet ”Kap te” i förhoppningen att dra nytta av efterfrågan på kolonialvaror.¹¹ Även här skymtar en motsägelsefull hållning.

I ett försök att reformera de finare damer som äventyrade handelsbalansen genom sitt tedrickande, introducerade Linné sitt ”Lapp te” till en ”fornemme Frue i Stokholm [...] med hvilken hun tracterede andre Fruentimre, som admirede den”.¹² Får man tro Linné den yngres omdöme var det dock ingen vidare smakupplevelse, då han varnar för att drycken blir ganska motbjudande om man lägger alltför många *Linnaea* blad i vattnet.¹³ Trots Linnés optimism ovan kan man också gissa att hans ”Lapp te” inte blev någon större succé då man uppenbarligen forsatte att importera te från Kina.

I *Carl Linnaei västgöta resa* beklagar Linné att visheten styrs av modet och utbrister att vi ”själva äga 100:de slags både smakeligare och hälsosammare växter” än te.¹⁴ Här nämner han också att en prost vid namn Walborg bjudit honom på ett te bryggt på en vanlig ört. Han föreslår att detta ska kallas konungste (istället för det Kinesiska kejsarteet), och menar vidare att ingen som inte är en synnerlig kännare skulle märka skillnaden från kinesiskt te efter lite tillvänjning. Han är något förtegen om örtens namn men ger i andra upplagan av *Flora suecica* synonymen *Theae succeedaneum Wahlborgii* för *Origanum vulgare*.¹⁵

Reflektion

Linné lyckades aldrig odla te i Sverige. Inte heller lyckades hans (och Sparsamhets Commissionens) ansträngningar att få folk att acceptera substitut. I *Potus theae* erkänner också Linné själv att ”Antingen man vill eller ej, måste man dock erkänna, att av alla hittills funna ersättningsväxter ingen enda i smak överträffar te”. I samma skrift säger han också något uppgivet att det inte längre är frågan om teets verkan eller nytta ”ty ett inrotat bruk låter sig icke ändras genom några förnuftsskäl”.¹⁶

I *Linnaeus: Nature and Nation* gör Lisbet Koerner den intressanta reflektionen att Linnés samtid slutligen tvingades överge tron på att man inom ett land kan rekonstruera en kolonial

¹⁰ Linné, 1978, s. 260; Drake, 1927, s. 81.

¹¹ Koerner, 1999, s. 79. I Koerners text heter det ”Cape tea”.

¹² Koerner, Lisbet, 1995, ”Women and Utility in Enlightenment Science”, s. 244.

Citat i svensk version i not 39. Koerner refererar till Carl Linnaeus, ”Linné’s botaniske ’Praellectiones privatissimae’ paa Hamarby 1770” Utgit efter Martin Vahl’s refereat (Med et facsimilie),” reprint, ed. Jens Holmboe, in *Bergens Museums Aarbog 1910*. Bergen: John Griegs, 1911. p. 45. Se även Koerner, 1999, s. 138 f.

¹³ Koerner, 1999, s. 151.

¹⁴ Linné, 1978, s. 166.

¹⁵ Linné, 1978, s. 205 f; Drake, 1927, s. 81 f.

¹⁶ Linné, 1939, s. 33, 36.

ekonomi och att medborgarnas begär, mode och smak låter sig underkastas statens finanser. Som belägg för detta framhålls att Linnés sista resande lärjunge, Adam Afzelius, instruerades att söka kolonialmark åt den Svenska flaggan.¹⁷

Linnés envisa och entusiastiska försök till en inhemsk teodling, hans nästan lika envetna försök att hitta alternativ, hans försök att avskräcka folk från att dricka te, samt hans förakt för lyxkonsumtion står något i kontrast mot varandra. Trots att jag endast snuddar vid Linnés inhemska teodlingsexperiment hoppas jag att jag i denna framställning visar något hur han växlade mellan olika ställningstaganden, samt även lyfter fram några möjliga tankebanor bakom hans motvilja mot tedrycken och teimporten. Linnés uttalanden om att Sverige egentligen har bättre växter än te härstammar dels ur en ovilja mot det utländska och ”konstlade”, men även nationalekonomiska tankar låg bakom. Sedan får man givetvis inte helt bortse ifrån att han i sina strävande också måste ha varit driven av en vetenskaplig nyfikenhet. Det är kanske också främst Linnés många roller som förklarar hans ambivalens. Teplantan och tedrycken betraktas genom glasögon färgade av läkaren, naturvetaren, ekonomen och patrioten Linné. Letar man vidare hittar man säkert fler infallsvinklar.

Jag har också nämnt några av de substitut Linné förespråkade. Tyvärr finns i denna framställning inte plats för en fördjupning av detta ämne. Onekligen hade det varit både roligt och intressant att beskriva dessa växter i detalj. Jag är själv nyfiken på att prova Linnés ”Lapp te” för att kunna ge ett eget smakomdöme!

¹⁷ Koerner, 1999, s. 163.

Litteratur

Drake, Gustaf, ”Linnés försök till inhemsk teodling”, *Svenska Linné-sällskapets årsskrift* (1927) s. 68-83.

Koerner, Lisbet, *Linnaeus: Nature and Nation* (Cambridge, Mass. 1999).

- ”Women and Utility in Enlightenment Science”, *Configurations* 3.2 (1995) s. 233-255.

Linné, Carl von, *Anmärkingar om thée och thée-drickandet* (Stockholm 1963).

- *Carl Linnaei västgöta resa: på rikens höglövlige ständers befallning förättad år 1746 med anmärkingar uti ekonomien, naturkunnogheten, antikviteter, invånarnes seder och levnadssätt, med tillhörige figurer*, red. Sigurd Fries och Lars-Erik Edlund (Stockholm 1978).
- ”Linnés avhandling potus theae 1765”, Översatt och kommenterad av Gustaf Drake, *Svenska Linné-sällskapets årsskrift* (1939) s. 27-43.